

Névadás az irodalmi művekben

Dolgozatomban arra kívánok választ adni, mennyiben motiválták Tömörkény István írói névadását a szegedi nagytáj névhagyományai. Előző munkámban, melynek címe: Személynévvizsgálat Tömörkény István műveiben, a szerző nyomtatásban megjelent tíz kötete alapján összegyűjtött névanyagot a következő szempontok alapján tekintettem át: vizsgáltam a névadás indítékait, a név és a nevet viselő személy kapcsolatát, a nevek hangalakját, az alakváltozatok bőségét, a névadás egyéb változatait, a ragadványneveket és a címként használt neveket. A névanyagban a család- és keresztneveket különválasztva tárgyaltam. A családnevek névtipológiáját a keresztnévek gyakorisági sorrendje követte.

Bár az író munkássága a XIX. század utolsó negyedében vette kezdetét, alakjai mégis a század eleji névdivatot követik. Alapul véve azt a tényt, hogy a Tömörkény-novellák névanyaga sok esetben megegyezik a való élet neveivel, amelyek Szeged környékén ma is élnek, vizsgálataim a továbbiakban arra irányultak, hogy mi az a szűkebb kor, melyek azok a települések, amelyek névrendszerével a legtöbb azonosságot mutatják a Tömörkény-hősök. Az összehasonlítás alapjául BÁLINT SÁNDOR munkája szolgált: A szegedi nemzet. (A szegedi nagytáj népelete. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75. II.) A szerző a szegedi nagytájon 152 helységet sorakoztat föl, „amelyeket a legutolsó két század folyamán egészében vagy részben a szegedi magyarság alapított, ill. népesített be. A gányófaluk mellett felsorolja az új tanyaközségeket, továbbá azokat a nem szegedi, sőt idegen gyökérzetű falukat is, ahova népünk kisebb-nagyobb számmal, de mégsem szórványosan betelepült.” (I. m. 140.) A 152 település közül 84-nek közli törzsökös szegedi családneveit a XVIII—XIX. századból származó egyházi anyakönyvek és várostérképek alapján. Az előfordulási arány, mely a helységek összes névanyagának és az egyező Tömörkény-neveknek hányadosa, a legnagyobb, tehát 50 és 50% feletti volt 9 községben, 40 és 50% közötti 6 községben, 30 és 40% közötti 22-ben, 20 és 30% közötti 37 községben, 10 és 20% közötti 7 helységben. Az egyező nevek legnagyobb hányadát a Csongrád megyei helységek alkotják, majd csökkenő sorrendben a Bács-Kiskun megyei, a békési települések következnek. A sort a bácskai, a bánáti, az erdélyi kis- és nagyközségek zárják. Bálint Sándor idézett munkája a leggazdagabb névanyagot a szegedi Felső- és Alsóvárosból közli: 335, ill. 336 nevet, és ez a Tömörkény-névtár 450 adatával 70 esetben volt azonos.

A következő képet mutatják a családnevek a szegedi nagytáj névlistáival való összevetés alapján. Példaként a 10 leggyakoribbat említem: *Ábrahám, Böröcsök, Dobó, Faragó, Gera, Hódi, Koszó, Ördög, Szekeres, Szűcs*. Tömörkény e neveket a következő változatban is szerepelteti: *Kisböröcsök, Katufrék Gera, Szűcs Boruzs, Ocskó Dobó, Hódi Vas, Hosszú Hódi*. A *Fekete* családnév az összesítésben a 28., de kételemű családnév variánsaként mégis az első: *Ballagó Fekete, Csonka Fekete, Fekete Karácsony, Fekete Sas, Fekete Tóth, Kondás Fekete, Sebők*

Fekete, Süli Fekete, Karácsony Fekete. A Tanács családnév a 143 név közül a gyakorisági lista 22. helyén áll, több elemű családnévként az elsők között található. Változatai Tömörkénynél: *Tanács Kovács, Csonka Bukocza Tanács, Ótott Tanács.*

„Tömörkény megállapítja, hogy a népnyelv nem nagyon tűri az idegen szavakat, ha lehet, másikat csinál helyettük, ha nem lehet, akkor legalább átalakítja őket. Így van ez a nevekkal is, ezért lett a sváb Fleckenstein-ből Flekete, a bevándorolt olasz Toasso-ból Tóásó, a Steingassner uradalmi ispánból Stán kasznár. Még az olyan igazán magyar familia, mint a Halbör Förgetegek családja, is a Halbóhr nevet viselte valamikor.” (VÉGH J. MIHÁLY: A népnyelv vizsgálója. Tömörkény Emlékkönyv 343.)

A családnévek névtipológiájában a tulajdonnévi alapúak kerültek az első helyre (összesen 45-féle), ezen belül az áttelepülésre utalók, azaz a pusztai helynevek és az -i képzővel állók száma a legnagyobb. Az idetartozó 24-féle családnév közül a Szegedi Szótár is felveszi a következőket, egyeseket mint máig élő neveket említi: *Csányi, Engi, Kazi, Kotogány, Lovászi, Nógrádi, Zákány.* A keresztnévi eredetű családnévek népes csoportjában ugyanúgy megtalálhatók az önálló teljes keresztnéviek (pl.: *Kispál, Kispéter, Nagymihály, Szélpál*), mint a becézett keresztnévi eredetűek (*Dani, Gera, Kabók, Sebők*), vagy a keresztnév + -fi képzővel álló *Pálfy*. A név alapjául szolgáló szó szófajisága tekintetében a második osztályba a melléknévi alapú családnévek kerültek 36 névvel a következő megoszlásban: belső tulajdonságra 20, külsőre 12, népnévre 4 utal. Az arány nem véletlen, mert Tömörkény életképszerű elbeszélései nagy többségükben jellemzések, és ilyenkor a név is az ábrázolás eszköze. „Veszem magamnak tárcahősnek Förgeteg Sándort. Beleteszem egy csöndes faluba és rettentő veszekedni vágyó kedélyt adok neki.” (Szegedi Híradó, 1886. április 3.) „Annyi bizonyos, hogy szomorú dolog a gyermektelen ember, de Ótott Bús János sorsa még szomorúbb, mert már felesége sincsen.” (Hajnali sötétben. Őszi virágzás 376.) Bár a köznévi alapú családnévek csak követik a melléknévieket, mégis a legváltozatosabb családnévek ide sorolhatók. Foglalkozásra utal 27-féle, növény- és állatnévre 3—3-féle. Régi mesterségek emléke el a következő példákban: *Ónozó, Olajos, Vízhányó, Víznyúzó.* A Tömörkény műveiben előforduló családnévek jó néhány ponton egyeznek a szegedi települések névlistájával, de Tömörkény érdeme, hogy ezeket a neveket csak alapnak tekintette újabb, hangulatosabb családnévek alkotásához.

A *Nagymihály* családnév előfordul Zákányszéken, Felsővároson, Rókuson, a *Kiskasza Vadlövő Nagymihály János* csak Tömörkénynél. A *Kis, Kovács, Mihály* nevek valóságos családnévek, de *Kiskovácsmihály Mihály* jellegzetes Tömörkény figura. A *Kis* családnév az összevetés során háromszor egyezett, de *Luklábú Csülkös Monori Kis István* már írói képzelet szülötte.

Munkám második részében a Tömörkény műveiből összegyűjtött családnéveket és az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetékneveit hasonlítottam össze. „A tizedlajstrom a középkori Szeged népeletének és társadalomtörténetének felbecsülhetetlen értékű forrása” (MNyTK. 105. sz. 7). Az összevetés 89-féle név azonosságát mutatta ki, és ez a gyakoriságot is figyelembe véve 1413 név. A szegedi települések és a Tömörkény-anyag párhuzamba állításakor 143-féle családnév egyezett. Leggyakoribbak: *Nagy* 189, *Varga* 176, 12%-os előfordulással, *Tóth* 132-szer jelentkezik, 9%-ban. A tizedlajstromban még nincs nyoma a következő neveknek, melyek a XIX. századi anyagban már a gyakorisági lista élén szerepelnek: *Börcsők, Gera, Hódi, Koszó, Ördög* stb. Gyakoribbak viszont

a tizedlajstromban a *Hegedűs, Dékány, Kovács, Mészáros, Santa, Balog*, mint a XIX. századi anyagban. A tizedlajstromban és Tömörkény műveiben egyaránt előforduló családnevek névtipológiájában első helyen a köznévek állnak, másodikra a tulajdonnévek kerültek, és ezt követik a melléknévi alapú családnevek. A foglalkozásra utalók két adata (*Porkoláb, Sívágó*) a XIX. századi névjegyzékekben már nem található meg. Ugyanez vonatkozik a növénynevekből alakultak közül a *Bor* és a *Rózsa* családnevekre. A tulajdonnévi alapúakból a *Borsodi, Devecseri, Ernyei* a tizedlajstromban még fellelhető, de a BÁLINT SÁNDOR közölte névgyűjtemény már nem tartalmazza, Tömörkény viszont ismét feleleveníti. A tulajdonságjelölő családnevek 56⁰/₀-a már a tizedlajstromban is olvasható. Az *Istenes* és a *Sötét* családneveket a tizedlajstrom után Tömörkény is felhasználja, de Bálint Sándor idézett művében nem találtam rá adatokat. Tömörkénynél már valószínűleg ragadványnevek. „Ez az öreg Sötét Julis ugyanis a számadó-juhász; még a régi világban született, azért keresztelték a leánynévre, hogy a német ne vihesse el katonának” (Hajnali sötétben. A csordakútnál 130). „Nógrády kísérei között egy asszony, bizonyos Istenes Nagy Gergelyné, fölfedezte a fiát, ki tavaly halt meg, mert a cséplőgép összetört” (Munkák és napok a Tisza-partján. Pusztai titkok 124). A XVI. és a XIX. századi anyag áttekintése során természetesen léteztek mindkét korban meglevő személynevek. A 28-féle családnévhez 10 különböző keresztnév tartozik a következő megoszlásban: János 7, Pál 4, Mátyás, Péter, Mihály, István, László 2, András, Balázs, Bálint 1.

A legrégebbi szegedi vezetéknéveken kívül PÉTER LÁSZLÓ közzététele és földolgozása alapján 1578-ból is ismeretesek a szegedi személynevek (NéprNytud. XVII—XVIII, 231). Néhány beszédes adat a részletes összehasonlítás helyett: a XIX. századi anyagnak 26⁰/₀-a megtalálható már a török defterben. A tizedlajstromhoz képest a családnevek 42⁰/₀-os csökkenése ismert történelmi okokkal magyarázható. Az összesen 38-féle névnek, mely Tömörkénynél és a defterben is megegyezett, közel 30⁰/₀-a foglalkozásra utal. Ennél kisebb, de még mindig számottevő a keresztnéveknek és a tulajdonságneveknek az összes adathoz viszonyított aránya. A XVI. és a XIX. századi anyag párhuzamba állítása után elmondható, hogy a legnagyobb változatosság az áttelepülésre utalók között tapasztalható, hiszen az 1522-es tizedlajstromban még a fele sincs meg azoknak az adatoknak, amelyeket Tömörkény családnévként használ föl 1885-től 1916-ig

VITÁNYI BORBÁLA